

# AMEA: potensialı və problemləri

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini qazanandan sonra elmdə islahatların gerçəkləşdirilməsi üçün əlverişli şərait yaranmasına baxmayaraq elmin ümumi vəziyyəti təhlil edilməmiş və onun ölkənin müasir tələblərinə uyğun istiqamətləri müəyyən olunmamışdır. Bu səbəbdən də aparılan elmi tədqiqatlar respublikanın yüksəlməkdə olan inkişaf tempindən geri qalır.

İlham Əliyev.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti



**Qafar Cəbiyev,**  
*AMEA Arxeologiya,  
Etnoqrafiya və Antropologiya  
İnstitutu Albansüənəşliq  
Elmi Mərkəzinin rəhbəri,  
tarix elmləri doktoru, professor*

## 1. Qüvvət elmdədir...

Elm millətin və dövlətin həmişə keçmiş, həm də gələcəyidir. Bütün sivilizasiyaların və ən yeni texnologiyaların açarı həmişə alimlərin əlində olub və bundan sonra da belə olacaqdır. Böyük Azərbaycan səiri Nizami Gəncəvinin hələ səkkiz ösr yarım bundan öncə yazdığı kimi "qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs heç kəse üstünlük eyləyə bilməz". Vaxtında bu sadə həqiqəti dərk edən xalqlar indi hər sahədə, sözün əsl mənasında dünyaya meydan oxuyurlar. Azərbaycan xalqı fəxr edə bilər ki, onun nümayəndələri də zaman-zaman dünya elminə böyük dühalar və olduqca sanballı töhfələr bəxş edib. Prezident İlham Əliyevin təbirincə desək, "bəşəriyyətin fəlsəfi, mədəni və elmi irsinin, Şərqlə Qərbdə varislik əlaqələrinin qorunub saxlanmasında Azərbaycanlı alimlər yaxından iştirak etmişlər. Onlar elmi təfəkkürün ən müxtəlif sahələrində sanballı əsərlər meydana gətirməklə İslam aləminin mədəni intibahında müstəsna xidmətlər göstərmişlər". Etiraf edək ki, elə bu günün özündə Azərbaycan elminin dünyanın ən uzaq nöqtələrindən belə çox aydın görünən parlaq dühaları az deyildir. Amma bunlarla kifayətlənmək olarmı?!

Gəlin, razılaşaıq ki, Azərbaycan elminin bugünkü vəziyyəti ölkəmizin ümumi inkişaf dinamikasından çox geri qalır və bu geriliyin də əslində heç bir obyektiv əsası yoxdur. Yəni, Azərbaycanda elmin inkişafına mane olan amillərin hamısı bir-birə subyektiv amillərdir. Odur ki, ölkəmizdə elmin inkişafına nail olmaq üçün həm akademiya, həm də ali təhsil sistemində çox ciddi islahatlar aparılmalıdır.

## 2. İslahat, yoxsa özfəaliyyət?!

Azərbaycan elmində islahatların aparılması ilə bağlı Prezident sərəncamında deyildiyi kimi, "akademik qurumlarda elə şöbə, mərkəz və laboratoriyalar mövcuddur ki, onların illərdən bəri özünəməxsus qayda və metodlarla davam etdirdikləri tədqiqatlar yeni dövrün standartlarına cavab vermir". Cənab Prezidentin bu Sərəncamı imzaladığı vaxtdan nə az, nə də çox düz on dörd il keçir. Bu müddətdə Akademiya elmində nə dəyişib? Əslində çox şey dəyişib. Amma bu dəyişiklikləri ümumən islahat adlandırmama olarmı? Digər elmi istiqamətlərdə işlərin nə yerdə olduğunu deyə bilmərəm, amma humanitar və ictimai elmlər sahəsində vəziyyət akademiya rəhbərliyinin islahat təfəkküründən çox-çox uzaq olduğundan xəbər verilir. Gəlin, bəzi faktlara nəzər salaıq. Məsələn, bir neçə il öncə Tarix İnstitutunun və Ədəbiyyat İnstitutunun bazasında iki yeni İnstitut - Elm tarixi və Folklor İnstitutları yaradıldı. Hansı ki, həmin institutların gördüyü işləri Tarix İnstitutu və Ədəbiyyat İnstitutunun müvafiq şöbələri də edə bilirdi və edirdilər də. Elə

isə çoxsaylı əlavə ştatlara və büdcə israfçılığına nə lüzum var idi?! Fikrimizcə, bu qəbildən olan yeni elmi strukturların yaradılması, sadəcə kimlər üçünsə direktor, direktor müavini, elmi katib və s. vəzifə yerləri açmaqdan başqa bir şey deyildi.

Son vaxtlar bütün dünyada büdcəyə izafi yük düşməsin deyər məmur korpusunun mümkün qədər ixtisarı təşviq olunduğu halda AMEA-da müşavir, mühafizəçi və köməkçilərin sayı artırılaıraq rekord həddə çatdırılıb. Lap əvvəldən ənənəvi olaraq bir birinci vitse-prezident ştatı əvəzinə iki birinci vitse-prezident ştatı təsis olundu və həmin ştatlara kadr təyinatları oldu. İki-üç ay keçər-keçməz həmin qərar ləğv olunaıraq, birinci vitse-prezidentlərin sayı yenidən birə endirildi. "Köklü islahatlar" davam etdirilərək son vitse-prezidentlərin sayı 9-a çatdırıldı! Bölmələr gah birləşdirilir, gah ayrılır, gah da ləğv olunur. Sanki bura ölkənin elm məbədi deyil, təcürbətərlərdir. Beləliklə, AMEA-nın rəhbər qurumu olan Rəyasət Heyəti, əslində elmi tədqiqat işlərinin episenri olan İnstitut və bölmələrdən tam olaraq ayrı düşmüş müqəvva bir quruma çevrildi. AMEA rəhbərliyinin müraciəti əsasında, əslində fəal elmi fəaliyyətdən kənarda qalmış olan Rəyasət Heyəti əməkdaşlarının aylıq əmək haqları növbəti dəfə artırılmaı bu ayrı-seçkilik özünü bir daha büruzə verdi.

Bir neçə il öncə AMEA-nın sabiq rəhbərliyinin təşəbbüsü ilə "AMEA-nın professoru" elmi adı təsis olundu və ona-buna diplomlar paylandı. Məgər o zaman AMEA rəhbərliyi bilmirdi ki, elmi adların və dərəcələrin verilməsi birbaşa Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında AAK-nın kompetensiyasına aid məsələdir?! Nə qədər təəccüblü olsa da, son illər Akademiyada sistemində məşğul olduğu elm sahəsi üzrə tanınmış kadrların islahat adı altında müxtəlif bəhanələrlə vəzifədən uzaqlaşdırılaraq onların yerinə elmi ictimaiyyət tərəfindən narazılıqla qarşılanan qeyri-ixtisas sahiblərinin təyin olunduğu hallar getdikcə daha da artmaqdadır.

Həyatda yaradıcı insanlar üçün, lap elə digər kateqoriyalardan olan insanlar üçün çox ağır, dözülməz və arzuolunmaz hallardan biri, bəlkə də birincisi savadsız, səviyyəsiz, səriştəsiz, məsuliyətsiz və peşəkar olmayan sədr, müdir və ya direktorların rəhbərliyi şəraitində işləməkdir. Təsəvvür edin, 16 il idi ki, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutuna BDU-nun kimya fakültəsinin məzunu, kimya elmlər namizədi (direktor olandan sonra tarix üzrə doktor oldu) "rəhbərlik" edirdi. Dissertasiyasını, məqalələrini, çıxışlarını, hesabatını, hələ də latın qrafikasından istifadə edə bilmədiyi üzündən, hətta işdən getmək barədə ərizəsini belə başqasına yazdıran, "elmi" fəaliyyəti dövründə bir gün də olsun çöl tədqiqatlarında iştirak etməyən, nəinki arxeoloji ekspedisiya, heç dəstə rəhbəri belə olmayan şəxs böyük bir instituta necə rəhbərlik edə bilirdi?!

İndi təsəvvür edin, bu cür təsadüfi, səriştəsiz və kəmsavad rəhbərlərin himayəsi və "səxavəti" sayəsində akademiya kök salan, tələm-tələsik "alim" edilən övladları, qohum və dostları nə göndürlər.

Bu gün Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunda ştat cədvəli üzrə 290 nəfərə qədər əməkdaş "çalışır". Hansı ki, son 10-15 ildə onların ən azı yarısını iş yerində nə görə, nə də tanıyan olub. İnstitutun bu vəziyyətdə olduğundan məgər Akademiyaya rəhbərliyinin xəbəri yox idi?! Bu sahəyə bir-birə cavabdeh olan vitse-prezident və bölmə rəhbərləri illərdir ki, bu-

rada kök salmış olan, yumşaq desək qeyri-elmi mühiti görmürdülər?!

Günlərin bir günü Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda eşitdiklər ki, bu elm ocağının adına həm də "antropologiya" sözünü əlavə ediblər. Əcəb islahatdır! Belə getse idi yəqin ki, bir müddət sonra islahatları "dərinləşdirmək" adı altında bu institutun adına ən azı "paleontologiya", "epiqrafika", "numizmatika" sözlərini də əlavə etməli olacaqdılar. Görün, biz nə ilə məşğuluq?! Olmazdı ki, bu İnstitutun adını "təkmilləşdirmək" əvəzinə orada uzun müddətdir ki, hökm sürməkdə olan korlanmış elmi mühiti sağlamaqla məşğul olmaq düşüncələri?!

Görün, iş nə yerdədir ki, Azıx mağarasında görkəmli Azərbaycan arxeoloqu, professor Məmməd Əli Hüseynovun rəhbərliyi ilə aparılmış kompleks tədqiqatların yekunlarına həsr olunmuş olduqca sanballı əsərin belə nəşrinə İnstitut rəhbərliyi tərəfindən cəhd göstərilməmişdir. Nə qədər təəccüblü olsa da, yalnız Qarabağ erməni işğalından azad edildikdən və ölkə Prezidenti, Müzəffər Əli Baq Komandan cənab İlham Əliyevin ailə üzvləri ilə birlikdə Azıx mağarasını ziyarətindən sonra bu qiymətli əsər nəhayət ki, işıq üzü gördü. Sual olunur, Qarabağ tarixinə dair belə bir sanballı və qiymətli əsərin zamanında işıq üzü görməməsinə "erməni mafiyasından" və sapı özümüzdən olan baltalardan savayı daha kimlər maraqlı ola bilərdi?! Yaxud, cənab Prezidentin "Göytəpə arxeoparkının yaradılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" 18 aprel 2012-ci il tarixli Sərəncamı hansı səbəbdən bu günədək icrasız qalıb?! Bu yaxınlarda o da məlum olub ki, sən demə olmayan arxeoparkın hələ bir neçə işçisi də var imiş! Əfsuslar olsun ki, bu məsələ təvəzimləndirilməmişdir. Nə qədər təvəzimləndirilməmişdir, nə də aidiyyəti digər qurumlar tərəfindən heç bir hərəkətlik nəzərə qarpmadı. Sadəcə bəziləri bu məsələləri ictimailəşdirdiyim üçün məndən incidilər. Kimlərsə düşüncəyə bilər ki, əcəba professor Q.Cəbiyev əməkdaşı olduğu institutdakı bu özbaşnalıqlar barədə indiyədək niyə susub?! Xeyir əzizlərim! Susmamışam! Ötən illər ərzində bu problemlərlə bağlı tək AMEA rəhbərləri ilə deyil, eləcə də bütün aidiyyəti dövlət orqanlarının cavabdeh şəxsləri ilə söhbətlərim, yazılı və şifahi müraciətlərim olub. Dəfələrlə bütün bunları, hətta ictimailəşdirməşəm də. Amma heç bir nəticəni olmayıb.

Bu vaxtdakı AMEA-da institut və bölmələrə direktorlar rəhbərlik edirdi. İndi də baş direktor və icraçı direktor ştatları təsis olunub və guya həmin postlara seçkilər də keçirilib. Doğrusu, anlamaq olmur ki, bu cür çoxpilləli idarəçilik strukturu keçilməsi hansı zərurətdən doğdu? Fikrimizcə, indiki halda AMEA-nın İnstitut və bölmələrinə baş direktordan da, icraçı direktorlardan da daha çox rəhbərlik etdiyi elm sahəsindən və idarəçilikdən yaxşı baş çıxaran rəhbər lazımdır.

Təsəffüflə deməliyəm ki, son illər elmi ictimaiyyətə islahat adı ilə təqdim olunmuş çoxsaylı bu cür əbşurd misallar sadalamaq olar. Əzizlərim, axı bunlar islahat deyil, özfəaliyyət və sui-istifadədir! Bununla kimi aldadırlar?! Kimi qanmaz yerinə qoyurlar?! Özü də bu cür strukturlar "islahatlar"ı aparmazdan əvvəl AMEA-nın Nizamnamə və Əsasnaməsində müvafiq dəyişikliklər edilməli idi. Həm də bütün bunlar elmi ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarılmalı, rəylər öyrənilməli idi. Hesab edirəm ki, AMEA-nın və onun strukturlarının başında müvafiq elm sahələrinin ən tanınmış



isimləri təmsil olunmadıqca vəziyyət elə bu cür dözülməz olaraq da qalacaqdır.

Ötən əsrin 80-ci illərində SSRİ EA-nın Əsasnaməsi yenidən işlənilərək oraya elmi-tədqiqat institutlarının direktorlarının təyinatı ilə bağlı belə bir tələb əlavə olunmuşdu: elmi-tədqiqat institutlarının direktorları həmin elm sahəsinin nömrə bir simaları olmalıdır. Ola bilsin ki, həmin şəxslərin kifayət qədər təşkilatçılıq və idarəçilik səriştəsi olmasın. Bu halda həmin boşluğu daha hazırlıq direktor müavinləri ilə doldurmaq gərəkdir. İndi gəlin, təhlil edək, görək AMEA-nın institutlarının baş direktorları və icraçı direktorları bu kriteriyalara uyğun seçilibmi?! Onların içərisində təsadüfi şəxslər, saxta yollarla elmi dərəcə əldə edənlər yoxdurmu?! Fikrimizcə, akademiya islahatlarına, lap elə təstasiyalara da məhz bu zəif bəndənlər başlamaq gərəkdir.

## 3. Akademiyanı ləğv etmək yox, xilas etmək lazımdır

Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin hakimiyyətdə olduğu dönmədən Akademiyaya başlayan hücumlar bu gün də davam etməkdədir. Bəli, Elmlər Akademiyasının fəaliyyəti ilə bağlı istonilon qədər tənqidi fikiri söyləmək üçün çoxsaylı əsaslar var. Tənqidçilər isə guya məhz bu amilləri əsas götürərək AMEA-nın ləğv edilərək onun elmi-tədqiqat funksiyalarının tam olaraq universitetlərə verilməsini təşviq edirlər. Guya ki, universitetlərdə elmi inkişaf etdirmək üçün daha münbət mühit var. İnanırsınız ki, tədrisin və mütəxəssis hazırlığının bərhad vəziyyətdə olduğu universitetlər bu vəzifəni öhdəsinə gəlmək iqtidarındadırlar?! O universitetlər ki, onların xeyli qisminin başında duran şəxslərin özləri elmə təsadüfi yollarla gələn, dissertasiya və məqalələrini başqalarına yazdıran insanlardır. Rektorlar arasında özü elmlər doktoru, professor ola bilmədiyinə görə təbeliyində olan əməkdaşlarının da özlərini elmlər doktoru və ya professor kimi təqdiminə (hətta bu adı şəərəflə daşıyan insanlar olsa belə) qadağa qoyanlar da var. Bu cür üzəndən qalmaqda elmi-tədqiqat aparılması istiqamətində az-çox formalaşmış elmi bazanı, müsbət ənənəni və praktikani da məhv edərkən!

Hansı yəndən baxsaq akademiya elm məbədidir və elmi inkişaf etdirmək üçün hələ ki, ondan daha mükəmməl bir struktur yoxdur. Sadəcə, bu elm məbədinə onu rəzil vəziyyətə salan naşi və səriştəsiz kadrlardan xilas etmək gərəkdir. Fikrimizcə, akademiya sistemində islahatlara başlamaq üçün birinci və ən təxirasalmaz vəzifə kimi Rəyasət Heyətinin tərkibi ciddi surətdə yenilənməli, institutların, şöbə, laboratoriya və bölmələrin strukturu təkmilləşdirilməlidir. Büdcəyə yük olan paralel strukturlar - institut, bölmə və şöbələr ixtisar edilməli, illər uzununu səmərəli elmi nəticələri olmayan strukturların fəaliyyəti dayandırılmalıdır. Tarix, Elm tarixi, Qafqazşünaslıq, Şərqşünaslıq, Ədəbiyyat, Dilçilik, Folklorşünaslıq, Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya institutlarının bir çox bölmə və şöbələri vardır ki, faktiki olaraq eyni və ya oxşar problemlərin tədqiqi ilə məşğuldurlar. Onların işini heç kim koordinasiya etmir. Bu paralellik deyil, nədir? Bu gün akademiyanın ayrı-ayrı institut və bölmələrində ştatda oturanların az qala yarıdan çoxu, əslində elm aidiyyəti olmayan insanlardır. Təbii ki, belələri üçün akademiya elm məbədi yox, sözün əsl mənasında qeybət və dedi-qodu mətbəxidir. Sağ olmasın o institut direktorları ki, elm gəlmək arzusunda olan istedadlı gənclərin qarşısına "çin səddi" çəkərək, onların əvəzinə öz qohum-əqrəbələrinin, dost-tanılarının təhsil aldıkları ixtisas üzrə iş tapa bilməyən, əslində isə işləmək qabiliyyəti olmayan bütün əziz-giramilləri ölkənin elm məbədinə işlətmiş ediblər. İlboyu İnstitut ayağı belə dəyməyən bu adamların elmə nə faydası ola bilər?! AMEA-da belələrin sayı yüzlərlə, bəlkə də minlərlədir. Doğrudur, həyatı müntəzənliklə elmə həsr edən, bu sahədə xüsusi xidmətləri olan insanlar da az deyildir. Düzünü bilmək istəsəniz, hətta cüzi məvaciblə belə 40-50 il akademiya divarları içərisində oturub sifir elmlə məşğul olmağın özü də bir fədakarlıqdır, qəhrəmanlıqdır. Təbii ki, yaş həddi ilə bağlı işləmək imkanları məhdudlaşmış və insanları elmdən kənarlaşdırmaq ədalətsizlik olardı. Fikrimizcə, bu kateqoriyalardan olan alimləri dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi əməkhaqqı saxlanmaq şərti ilə elə çalışdıqları şöbə və ya laboratoriyalarda məsləhətçi ştatına keçirərək gənc və perspektivli kadrların irəliləməsinə yol açılmalıdır.

## 4. Kimlər getdi, kimlər qaldı Akademiyada?!

Mən 1975-ci ildə aspiranturaya qəbul olanda akademiyanın prezidenti mərhum akademik Həsən Abdullayev idi. İnstitutun dəhlizlərində tez-tez üz-üzə gəldiyim, hesabət yığıncaqlarında, elmi seminarlarda, konfranslarda, dissertasiyaların müdafiəsində mənə və çıxışlarını dinlədiyim Ələvşət Quliyev, Əbdülkərim Əlizadə, Ələshəbət Sumbatzadə, Ziya Bünyadov, İqar Əliyev, Kamal Əliyev kimi nüfuzlu tarixçi alimlər, İshaq Cəfərzadə, Saleh Qaziyev, Məmməd Əli Hüseynov, İdeal Nərimanov, Qara Əhmədov, Cabbar Xəlilov kimi həmişə peşəkar, həm də işinin fanatı olan arxeoloqlar elmə yeni qədəm qoyan gənclər üçün sözün əsl mənasında kumirə çevrilmişdilər. Tarix İnstitutundan bir mərtəbə aşağıda yerləşən Ədəbiyyat və Dilçilik İnstitutlarında Məmməd Cəfər, Məmməd Arif, Həmid Araslı, Məmməd Əgəməz Axundov kimi nəhəng elm korifeyləri çalışırdı. Akademiyanın nüfuzu və hörməti sanki elə həmin korifeylərdə də getdi. O dönmədəki intizam, elmi işçilərə münasibətdə olan qayğı və tələkərlilik, elmi bölmə və strukturlardakı ciddi hesabatlılıq praktikası, kadrların seçilməsi və təyinatında əsas götürülən kriteriyalar sonrakı illərdə demək olar ki, bəsbütün unuduldu. Əvəzində yüksək vəzifəli məmurların, deputatların, imkanlı şəxslərin, onların övladlarının və yaxınlarının asan yollarla alimlik diplomu əldə etmək məqsədi ilə elmə axını başlandı. Beləliklə də, Akademiya baza təhsili uyğun olmayan qeyri-ixtisas sahibləri olan təsadüfilər doldu. Çox keçmədi ki, dolay yollarla alim olan həmin təsadüfilərin xeyli qismi şöbə və bölmə rəhbəri, daha sonra isə hətta direktor müavinini və direktor oldular. Bu minvalla da, Akademiya dönüb oldu bazar.